

Varsinainen ja myös

Kaksi kaksiiymärteistä sanaa

1.

Suomen lyhyt sana *varsi* ei kaipaa kummia selityksiä. Tuntuu melkein saivartelulta sanoa, että se on kaikissa käytöissään jonkinmoisen pitkulaisen runkosan nimitys: puun varsi on runko, josta oksat erkanevat, kirveen varsi taas runko, johon terä kiinnitetään, ja ihmisen varsi puolestaan samaa kuin vartalo, josta pää ja raajat haarautuvat.

Tämä perusmerkitys on kuitenkin hyvä pitää mielessä, kun katsotaan, millaisia johdoksia *varren* ympärille on kehittynyt. *Varras* ei ole suoranainen johdos; Jorma Koivulehto on osoittanut, että *varras* ja *varsi* ovat suunnilleen samanaikaisia lainoja jostain hyvin vanhasta balttilaisesta tai ehkä germaanisesta kielimuodosta.

Sen sijaan *vartalo* on omapohjainen *varsi*-sanan johdos. Niin on myös *varttua*, joka alkuaan on tarkoittanut varren eli vartalon kasvamista: kun poika varttuu, hän saa lisää vartta.

Adjektiivi *varsinainen* on *varren* johdoksia sekin. On epävarmaa, onko se peräisin vanhoista kansanmurteistamme kuten *vartalo* ja *varttua*; kirjakielessä sitä näyttää viljelleen ensiksi Elias Lönnrot vuonna 1836, ja se voi hyvinkin olla hänen luomansa uudissana. Mutta millaiset ajatuskytkökset sen yhdistävät *varteen*?

Jo vuonna 1776 oli Antti Lizelius Suomenkielisissä Tieto-Sanomissaan puhunut *Varsi-Venäjästä* ja tarkoittanut sillä varsinaista Venäjää, Venäjän keskusaluetta. Tässä kuultaa tuttu »rungon» merkitys läpi, ja niinhän se kuultaa Paavo Tikkanen 1846 sepittämässä maakunnan nimesäkin *Varsinais-Suomi*. Pelkkä *Suomi* oli alkuaan tarkoittanut samaa maakuntaa; kun se sitten laajeni koko maan nimeksi, oli »oikealle» Suomelle tarpeen selventävä nimitys.

Samaan tapaan *varsinainen* tarkoittaa jonkin »runkona» olevaa ja siinä mielessä oikeaa, todellista yhä nykyäänkin. Johto-

kuntiin valitaan varsinaisia jäseniä mutta myös varajäseniä. Kokouksen varsinaisen ohjelman jälkeen voi seurata vapaampaa yhdessäoloa, ikään kuin kokouksen rungon jatkeeksi. Varsinaisen sateenkaaren lisäksi näkyy joskus toinen, heikompi sateenkaari, ja varsinaiseen sopimukseen voi liittyä lisäsopimuksia.

Tällainen *varsinainen*-sanana käyttö on sen »varsinaista» ja jatkuvasti elävää käyttöä. Sen mukaisia ovat kaikki ne esimerkit, jotka Nykysuomen sanakirja mainitsee *varsinaisesta* vuonna 1961. Mutta rinnalle on ilmaantunut myös muunlaisia käyttötapoja, jotka tuntuvat ylimäärisiltä ja hiukan haitallisiltakin.

Kuulee sanottavan ja näkee kirjoitettavankin, että se ja se mies on »varsinainen hurmuri» tai että joku on tehnyt »varsinaisen munauksen». Varsinaiskäytössään *varsinainen* voi olla painollinen tai painoton; tässä uudessa käytössään se on aina painoton. Vielä tärkeämpi ero on merkityksessä. Kun puhutaan »varsinaisesta hurmurista» tai »varsinaisesta munauksesta», ei ajatellakaan, että olisi myös jotakin varahurmureita tai lisämunauksia. »Runkona olevan» merkitys ei heijastu tämääntapaisissa esimerkeissä enää edes välillisesti.

Tämä uusi *varsinaisen* käyttö ei ole viileän asiallista; siinä on aina mukana tunnepitoista rempseilyä. Rempseily voi mennä niinkin pitkälle, että syntyy kaksiselitteisiä ilmauksia. Lause »Sitten saatiin varsinaista juhlaruokaa» voi uudessa käytössä olla salaivankin ilmaus: saatiin kelvotonta syötävää. Vanhassa käytössä se osoitti vain sitä, että juhlaruokan lisäksi saatiin muutakin purtavaa.

Varsinaisen uudenlainen käyttö on slangista peräisin. Itse kuulin sitä ensimmäisen kerran sotilasslangissa vuonna 1956, eikä se paljon vanhempaa voi olla, koska sitä ei mainitse lähinnä sota-aikaan keskittyvä Simo Hämmäläisen sanakirja »Suomalainen sotilasslangi». Slangi- tai arki-ilmaukselta *varsinainen* uudessa merkityksessään yhä tuntuu. Tyylieroille herkkä kirjoittaja ei sitä päästä asiatekstiin, ei tyyllittelynkään vuoksi.

2.

Edellä tuli ohimennen puheeksi *varsinainen*-sanana painollisuus ja painottomuus. Jos se on painollinen (esim. lauseessa »Johtokuntaan valitaan varsinaisten jäsenten lisäksi varajäseniä»), se on alkuperäisessä merkityksessään. Jos se on painoton (esim. lauseessa »Sitten saatiin varsinaista juhlaruokaa»), ei ilman muuta voi päätellä, onko kyseessä alkuperäinen merkitys vai slangipuheelle ominainen uusi, jopa ironinen käyttö.

Kirjoitettu teksti on puhetta vaillinaisempaa sikäli, että painotusta ei siinä osoiteta. Siksi teksti voi johtaa suoranaisiin väärinkäsityksiin, ellei kirjoittaja ole tarpeeksi eläytynyt lukijan osaan. Tämöisen väärinkäsityksen aiheena on usein pikku sanan *myös* sijoitus tekstiin.

Ajatellaan lausetta »Pakkasella poltettiin myös halkoja». Se voidaan puheessa painottaa näin: »Pákkasella poltettiin myös hálkoja.» *Myös* on siis painoton, seuraava sana *halkoja* painollinen, ja lauseen ajatuksena on se, että muutakin pakkasella poltettiin.

Mutta mahdollinen on myös tämmöinen painotus: »Pákkasella poltettiin myös halkoja.» Tällä kertaa *myös* on painollinen eikä sen vaikutusala olekaan nyt seuraava painollinen vaan lähinnä edeltävä painollinen sana, siis *pakkasella*. Nyt on ajatuksena se, että halkoja poltettiin muulloinkin kuin pakkasella.

Näin siis puheessa. Kirjoituksessa asia ei ole yhtä selvä, kun painotusta ei ole tapana merkitä tekstiin. Käytännössä *myös* kuitenkin pyrkii hahmottumaan luetussa tekstissä painottomaksi ja lause saa sen mukaisen ajatuksen.

Tätä lukijan luontaista hahmotustai-pumusta eivät ole huomanneet ne, jotka kirjoittavat seuraavaan tapaan:

»Yhdistykset ja seurat järjestävät myös kirpputoreja toimintansa rahoittamiseksi.»

Luulisi ajatuksena olevan, että yhdistykset ja seurat järjestävät muun toimintansa lisäksi kirpputoreja. Lukija saa kah-lata tekstiä hyvän matkaa taaksepäin,

kunnes löytää virkkeen avaimen: »Suurin osa kirpputoreista on Pelastusarmeijan ylläpitämiä.» Ainoaksi loogiseksi ratkaisuksi jää nyt, että kirjoittaja on katsonut kirpputorien pitäjiksi paitsi Pelastusarmeijan myös yhdistykset ja seurat. Ja kun näin on, olisi ollut selvintä kirjoittaakin: *Myös yhdistykset ja seurat* järjestävät kirpputoreja. Toinen yksiselitteinen muotoilu olisi ollut tällainen: Yhdistykset ja seurat järjestävät *nekin* kirpputoreja.

»Yhtiöiden sekä diagrammakuviot että tunnusluvut ovat hyvät. Tamfelt ja Tampella liikkuvat myös ylöspäin.» Näyttää kuin kirjoittaja olisi tarkoittanut, että Tamfelt ja Tampella liikkuvat pörssissä alaspäinkin eivätkä vain ylöspäin. Tarvitaan taas vaivalloinen paluu edelliseen lauseeseen, kunnes asia kirkastuu: *Myös Tamfelt ja Tampella* liikkuvat ylöspäin.

»Vesistöjen suojele ei ole pelkkää veden suojele. Rantoja pitää myös varjella.» Ei ole pelkkää suojele, pitää myös varjella: mitä kummaa tämä on, kun suojele ja varjelu merkitsevät kutakuinkin samaa? Ratkaisu löytyy edellisestä lauseesta. Kirjoittaja on vastakohtaistanut veden ja rannat; siis: *myös rantoja* pitää varjella.

Asiayhteyden avulla tämmöiset pätkinät yleensä ratkeavat. Sitä ennen on epäonnistunut muotoilu kuitenkin ehtinyt säpsäyttää lukijaa ja pannut hänet miettimään, mistä oikein on kysymys. Vanha hyvä neuvo on, että kirjoittajan kannattaa lukea tekstinsä läpi ikään kuin asiaan perehtymättömän lukijan kannalta ja vastata sitten päästää se julkisuuteen. Kirjoitetulla tekstillä on kuin onkin erityispiirteensä: kaikki mikä puheessa käy ei silloin käy kirjoituksessa.

TERHO ITKONEN